

Юлія Вікторівна ДЬОМКІНА

Здобувач вищої освіти третього науко-освітнього рівня (доктора філософії) зі спеціальності 052 «Політологія», Харківський національний педагогічний університет імені Г.С.Сковороди, вул. Алчевських, 29, Харків, 61002, Україна

E-mail: yuliya.dyomkina@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0009-0003-4239-8782>

УДК 316.444.42

**КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ Д.АДЖЕМОГЛУ ТА Д.РОБІНСОНА
(«ВУЗЬКИЙ КОРИДОР»): ВИЗНАЧЕННЯ ЕВРИСТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЩОДО
СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Received 14 June 2024; revised 5 July 2024; accepted 28 July 2024

DOI: 10.15421/342431

Анотація

Акцентується увага на пошуках нових теоретико-методологічних засад щодо проведення сучасних соціально-політичних досліджень. Пропонується в якості останніх розглянути провідні положення нового варіанту теорії соціального розвитку американських дослідників Д.Аджемоглу та Дж.Робінсона, презентованих в їх монографії «Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи» (2020).

У контексті досягнення зазначеної мети розв'язуються такі завдання:

– розглядається зміст теорії соціального розвитку Д.Аджемоглу та Д.Робінсона («вузький коридор»);

– порівнюються головні ідеї концепції з іншими теоретичними побудовами соціального розвитку, запропонованими провідними західними дослідниками – Р.Дарендорфом, С.Ліпсетом, Р.Інглгартом та Ю.Габермасом;

– визначається стратегія застосування концепції «вузького коридору» щодо досліджень провідних елементів соціально-політичної реальності.

Остання містить такі моменти: вибір предмета дослідження; обґрунтування групи змінних, яких його можуть характеризувати; визначення сукупності чинників, що призвели до його виникнення; визначення сукупності факторів, що впливають на його подальший розвиток; розгляд контексту функціонування та розвитку цього предмету дослідження – з одного боку, з позиції розбудови громадянського суспільства, а, з іншого – з позиції подальшого державотворення.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, свобода, право, безпека.

**D.ADZEMOGLU AND D.ROBINSON CONCEPT OF SOCIAL DEVELOPMENT
(«NARROW CORRIDOR»): DETERMINATION OF HEURISTIC POTENTIAL
FOR SOCIAL AND POLITICAL RESEARCH**

Abstract

Emphasis placed on the search for new theoretical and methodological foundations for conducting modern social and political research. As the latter, it proposed to consider the leading propositions of the new version of the theory of social development by American researchers D.Acemoglu and J.Robinson, presented in their monograph «Narrow Corridor. States, Societies, and the Fate of Liberty» (2019).

In the context of achieving the specified goal, the following tasks solved:

– the content of the theory of social development by D.Acemoglu and D.Robinson («narrow corridor»);

– the main ideas of the concept are compared with other theoretical constructions of social development proposed by leading Western researchers – R.Dahrendorf, S.Lipset, R.Englart and . Habermas;

– the strategy of applying the concept of «narrow corridor» in relation to the research of the leading elements of socio-political reality is determined.

As a result, the following conclusions are drawn: firstly, this conceptual construction of D.Acemoglu and D.Robinson can be considered as a certain theoretical construction, claiming the level of a new version of the theory of social development; secondly, its structure is made up of leading provisions capable of interpreting both the static aspect of the existence of social and political reality (civil society – the state) and the dynamic one – the mechanism of its constant development (the struggle between the elites and the state, on the one hand, and the masses and civil society, on the other hand); thirdly, its heuristic potential for social and political research can be realized through the following research strategy: choosing a research subject; justification of the group of variables that can characterize it; determination of the set of factors that led to its occurrence; determination of the set of factors affecting its further development; consideration of the context of functioning and development of this subject of research – on the one hand, from the standpoint of civil society development, and, on the other – from the standpoint of further state building.

Keywords: *civil society, state, liberty, law, security.*

Постановка проблеми.

Питання розробки теорії соціального розвитку в сучасній політичній науці залишається відкритим. Тільки з кінця 70-х років ХХ ст. її провідними представниками було запропоновано велику кількість концептуальних побудов, що претендують на місце шуканої конструкції (від концепції світ-системного аналізу І.Валлерстайна до теорії мережевого суспільства М.Кастельса).

Як свідчить практика – кожен авторський варіант має як своїх прибічників, так й відвертих критиків. Результати та обґрунтування теоретико-методологічних засад сучасних соціально-політичних досліджень широко представлені в публікаціях як зарубіжних, так й вітчизняних дослідників: К.Байме, В.Бебика, Р.Дарендорфа, І.Денисенко, М.Кирилюка, В.Кривошеїна, С.Ліпсета, Дж.Мангейма, В.Осіна, А.Польового, Р.Річа, Дж. Сарторі, Ю.Габермаса та ін.

Мета статті – проаналізувати евристичний потенціал провідних положень теорії соціального розвитку Д.Аджемоглу та Д.Робінсона («вузький коридор») щодо сучасних соціально-політичних досліджень.

Для досягнення зазначеної мети пропонується розв'язати наступні завдання:

– розглянути зміст теорії соціального розвитку Д.Аджемоглу та Д.Робінсона («вузький коридор»);

– порівняти головні ідеї концепції з іншими теоретичними побудовами соціального розвитку, запропонованими провідними західними дослідниками;

– визначити стратегію застосування концепції «вузького коридору» щодо досліджень

провідних елементів соціально-політичної реальності.

Виклад основного матеріалу.

В українському політологічному просторі у 2020 році з'явився світовий бестселер «Вузький коридор. Держави, суспільства і доля свободи» (2019), написаний професором Массачусетського технологічного інституту Дароном Аджемоглу і гарвардським політологом Джеймсом Робінсоном.

У науковому співтоваристві, виходячи із відповідних коментаріїв, презентована авторами праця має високий науковий та евристичний потенціал для усвідомлення феномену свободи та ролі держави у демократичних змінах.

«Вузький коридор» – це чергова спроба Д.Аджемоглу та Д.Робінсона побудувати просту єдину теорію соціального розвитку (перший варіант їх теоретичних побудов щодо розробки відповідної соціальної концепції презентований у колективній монографії «Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності» (2012 р.) [Аджемоглу, Робінсон 2016]).

Автори «Вузького коридору» досліджують ідеї та сили, що формують еволюцію різних типів держави. Д.Аджемоглу та Дж.Робінсон пропонують дві змінних, щоб проілюструвати цю еволюцію.

«Перша – потужність суспільства з погляду його норм, практик й інститутів, зокрема тоді, коли йдеться про колективну дію, координування дій та стримування політичної ієрархії» [Аджемоглу, Робінсон 2020:74]. На думку вчених, ця змінна поєднує в собі загальну мобілізованість суспільства, його

інститути та норми, що контролюють ієрархію суспільства.

Друга змінна демонструє в собі силу держави, вона «об'єднує в собі кілька аспектів, зокрема впливовість політичних й економічних еліт, а також міць і владність державних інститутів» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 74].

Співіснування цих змінних показує можливість взаємодії та «співіснування могутніх держав з могутніми суспільствами» у вузькому коридорі. Саме в цьому коридорі, на переконання учених, «боротьба держави із суспільством може зміцнити їх обох і, якимось дивом, допомагає підтримувати між ними рівновагу» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 76].

Д.Аджемоглу та Дж.Робінсон, вважають, що перегони між суспільством та державою змінюють природу інститутів. Трансформуються життя людей через обмеження домінування еліт, через злам сталих норм, ці зміни розвивають «особисту свободу і робить можливою ефективнішу участь населення в політиці. Відповідно, тільки в цьому коридорі виникає й еволюціонує істинна свобода, не обмежена політичним, економічним і соціальним домінуванням» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 76].

У своєму дослідженні вчені підкреслюють важливий факт, що коли суспільство і держава дуже слабкі немає навіть вузького коридору для свободи. «Це загальна риса, яку можна застосовувати до багатьох випадків, де і держава, і суспільство надто слабкі; вона показує, що входження в коридор можливе лише після того, як обидві сторони боротьби набудуть бодай елементарних здатностей, а також з'являться базові інституціоналізовані засновки для балансу влади» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 76].

Автори «Вузького коридору» приходять до висновку, що «діяльність лідерів, еліт і політичних підприємців може полегшити колективну дію та сформувати нові коаліції, які змінять траєкторію руху суспільства». Вчені зауважують, що «залежність від шляху співіснує з переходом з однієї стежки на іншу. Таке співіснування особливо проявляється в суспільствах, які існують у коридорі, позаяк баланс влади між державою і суспільством дуже

хисткий і легко може бути порушений, якщо суспільство не пильнуватиме за державою або держава дозволить своїм можливостям нівелюватися» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 77].

Д.Аджемоглу та Дж.Робінсон приходять до висновку, «що в коридор веде багато дверей, всередині дуже багато різних суспільств» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 78].

Далі автори «Вузького коридору» розмірковують над тим, якими способами країна може потрапити у потрібний коридор, тому «створення умов для свободи – це багатогранний процес, який передбачає контроль за конфліктами й насильством, руйнування клітки норм і скосування влади й деспотизму держави» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 78].

Вчені вказують на роль історичних умов та коаліцій у боротьбі за свободу, зазначають, що на цьому шляху можливі компроміси з важкими наслідками, тому що свобода розвивається поступово. «Дехто рухається в коридорі довгий час, не контролюючи повною мірою насильства, інші дуже мало просуваються в послабленні клітки норм, а для деякого боротьба з деспотизмом і примушування держави вислухати суспільство виявляється тривалою роботою» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 78].

Велику роль у своїй теорії Д.Аджемоглу та Дж. Робінсон надають розвитку потенціалу держави. Учені вказують на велику роль освіти у здобуванні громадянських свобод, не лише через те, що нація з освіченою робочою силою досягає більших висот. «Це також пов'язано з тим, що освіта – найкращий спосіб прищепити громадянам певні переконання і вірування. Ми очікуємо, що держава зі значними можливостями надаватиме доступну, якісну, меритократичну освіту й мобілізуватиме державних службовців на досягнення цієї мети» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 79].

Учені Д.Аджемоглу та Дж.Робінсон в своїх теоретичних розробках фокусуються на аналізі колективної дії, вони зазначають, що влада суспільства «ґрунтується на здатності людей розв'язувати власні проблеми «колективної дії», брати участь у політиці, блокувати ті зміни, які для неї неприйнятні, та долучатися до ухвалення головних соціальних і

політичних рішень» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 60-61]. Разом з тим, «неінституціоналізовані засоби здійснення влади непередбачувані, оскільки вони не забезпечують надійного способу розв'язання проблем колективної дії, натомість інституціоналізована влада може бути більш систематична і передбачувана» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 61].

Автори «Вузького коридору» зазначають, що чим складнішим стає наше життя, то виникає більша потреба щодо залагодження конфліктів, регулювання громадських послуг і захисту свобод та прав громадян.

Співпраця з сильним суспільством суттєво обмежує можливості держави, тоді держава буде використовувати свої можливості «для речей, які громадянам бажані й потрібні» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 82].

Цю стратегію Д.Аджемоглу та Дж.Робінсон називають «довіряй та перевіряй»: «довіряй державі, дозволяючи набувати більшої потуги, а сам водночас посилюй свій контроль над нею» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 82]. На думку вчених, ця стратегія працює в США та Західній Європі, «результатом стає безперервний процес, у якому і держава, і суспільство нарощують свою могутність і збалансовано розширюються – так, що жоден із них не домінує над другим» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 82].

Д.Аджемоглу та Д.Робінсон як академічна світова еліта наукового мейнстріму у побудові своєї нової соціальної теорії – концепції «вузького коридору» застосовують метод стилізованих прикладів зі світової історії.

Концепція «вузького коридору» є простою і прозорою, весь політичний процес зводиться до боротьби між масами та елітами, що проходить етап кристалізації, де маси формують свою самосвідомість завдяки суспільним інститутам, що розвиваються та впливають на рівень організованості самих мас. Взаємодія еліт і мас відбувається в межах клітки норм у вигляді традицій і норм обох політичних груп. У подальшому, в залежності від співвідношення сил двох політичних груп встановлюється модель державної влади.

Автори «Вузького коридору» в своїй теорії використовують метафору Левіятана,

морського чудовиська; у випадку перемоги еліт у політичній боротьбі держава називається Деспотичний Левітан – тиранія, перемога мас у політичному протистоянні говорить про неможливість існування повноцінної держави, тому мова йде про Відсутній Левітан або анархію [Аджемоглу, Робінсон 2020: 102]. У разі рівноваги між елітами та масами формується демократична держава Честолюбний Левітан – демократія. Слабкі Левітани автори називають Паперовими.

Д.Аджемоглу та Дж.Робінсон приходять до висновку, що демократія – краща форма правління в світі, тоді як диктатури і анархії неприпустимі. Клітка норм в теорії «вузького коридору» виступає фактором початкових умов, тобто, коли суспільство позбавлене конкурентних механізмів або ринкових умов, то воно приречене і не може побудувати повноцінну державність. Разом з тим, науковці підкреслюють важливість суспільних інститутів та норм, вони пишуть «без норм та суспільних інститутів, здатних стримувати процес будівництва держави, коли його запущено, коридора не буде. Тому, стикаючись із жагою влади, суспільство має один шлях – у бік Деспотичного Левіятана» [Аджемоглу, Робінсон 2020: 103].

Сила держави та еліт, що контролюють державу, демонструють вертикальні взаємодії та ступінь централізації влади, в той час, коли горизонтальні взаємодії та рівень самоорганізації громадян вказують на силу суспільства, а баланс між ними стає наріжним каменем теорії «вузького коридору».

Аналіз постійної боротьби між державою та суспільством у збереженні свого статус-кво, виводить Д.Аджемоглу та Дж.Робінсона на застосування філософської метафори Л.Керолла – «Червона Королева». Ефект «Червоної Королеви» це ілюстрація вічної політичної конкуренції та політичного, соціального прогресу держави. На думку авторів, ефект «Червоної Королеви» перетворює саму природу суспільних інститутів, коли держава реагує на запити громадян та стає для них підзвітною. Ефект «Червоної Королеви» руйнує історично встановлену клітку норм, допускаючи рядових громадян до участі в політиці,

розширюючи коло їх особистої свободи.

Концепція «вузького коридору» є самостійною, вона пропонує формули ефективної держави та динамічної рівноваги, що визнають цінності центральної влади та ринкового саморегулювання, де динамічна політична рівновага залежить від політичної рівноваги еліти та маси разом з політичною конкуренцією. Стосовно виявлення масами свободи, Д.Аджемоглу та Дж.Робінсон зауважують, що свободу неможливо насадити ззовні, для її розвитку необхідні пильність, наполегливість, мобілізація всього суспільства. Потяг до свободи відбиває особливості нації, саме вона дає початковий імпульс до відстоювання демократичних інститутів.

Слід зазначити, що в цьому аспекті ідеї дослідників щодо свободи та її формування співпадають з твердженнями інших західних вчених, наприклад, з загальновідомимих німецькими політичними філософами Ральфом Дарендорфом та Юргеном Габермасом.

Так, за визначенням Р.Дарендорфа «життєвим середовищем свободи» є громадянське суспільство. Це суспільство, в якому є вільні асоціації громадян, що діють автономно від державної влади і пов'язані з нею тільки законом. Причому таких добровільних об'єднань повинно бути багато, щоб правам індивідів або меншин не загрожували ніякі комбінації, що утворюються всередині більшості. «Громадянське суспільство, – зазначає Р.Дарендорф, – це суспільство вільних об'єднань. Люди об'єднуються за своїми інтересами та уподобаннями...Товариські зв'язки є життєвим світом; оскільки вони існують, то держава, політика не є найважливішими» [Дарендорф 2006: 77].

Загалом політична трансформація суспільства повинна містити наступні складові: політичну демократію, ринкову економіку та громадянське суспільство, що стає самим надійним оплотом свободи. Тобто, шлях до громадянських свобод, на думку Р.Дарендорфа, складається з трьох елементів: створення надійної системи права, забезпечення росту економіки, формування громадянського суспільства.

Ю.Габермас пов'язує свободу індивіда з

усвідомленням своєї участі в процесі законотворчості. В спільноті рівних та вільних всі громадяни повинні бути причетні до процесу законотворчості. Такий підхід припускає активну участь громадян в політичному процесі, їх переконаність в тому, що кожна людина буде почута владою і за допомогою компромісів може бути вироблено взаємоприйнятне рішення. «Це передбачає, що кожний вміє не обмежуватися позицією «від першої особи», зважаючи на множину поглядів учасників, тобто не посідає позицію або суто спостерігача, або суто актора, орієнтованого на досягнення свого власного успіху» [Габермас 2005: 57].

У 1960-х роках ХХ ст. була надзвичайно популярною «гіпотеза модернізації» американського політолога Сеймура Ліпсета, яка стверджувала, що економічний розвиток та зростання доходів призведуть до посилення демократичних інститутів, економічного зростання, формування «модерної» людини сучасного суспільства, активності, посилення індивідуалізму, орієнтації на досягнення тощо.

На теперішній час ця теорія емпірично спростовується Д.Аджемоглу та Дж.Робінсоном. В цілому, науковці відійшли від економічного підходу, в концепції «вузького коридору» історичний процес розглядається як результат колективного підсвідомого, як підсумок дій різновекторних колективних акторов саме у пошуку свободи.

Сторонами конфлікту тепер замість еліти та громадян виступають держава та суспільство, де держава повинна зруйнувати застарілі традиційні суспільні інститути або клітки норм, а суспільна самоорганізація повинна встановити постійний контроль за державою, для того щоб вона не перетворилась на Деспотичного Левіятана.

У контексті розгляду нової концепції соціального розвитку доцільно звернутися й до іншого варіанту теорії модернізації американського політолога Рональда Інглгарта.

Теорія соціетальної модернізації Р.Інглгарта це метанаратив про розвиток всього людства, в центрі якої знаходиться людина та її потреби.

Головний механізм модернізації за Р.Інглгартом полягає у змінах індивідуальних мотивацій, які змінюють культуру, яка в свою чергу, змінює політику й суспільство. Суть теорії полягає у зміні соціально-економічних умов на безпечні, тобто, коли зникають загрози голоду, війни, то у людей формуються інші пріоритети. Змінюються базові цінності, головними стають самоактуалізація і свобода вибору. Цей ціннісний перехід від матеріальних цінностей до постматеріальних або цінностей самовираження є важливим у суспільстві інклюзії. «Унаслідок цього змінюються масові переконання й поведінка у багатьох сферах – від сексуальної моралі, виховання дітей та мотивації до праці аж до поглядів на релігію, політику, війну та екологію. Зокрема, громадяни вимагають більшої участі в ухваленні політичних рішень, ширшого обсягу прав і більшої демократії загалом. Це спричиняє до змін у політичних та інших соціальних інститутах. Також люди просто стають щасливішими» [Савельєв, Шестаковський 2021: 209].

Теорія модернізації не намагається ствердити історичний прогрес та невідворотність свободи як те, що буцімто пояснює всі зміни. Вона лише підсумовує результати півстоліття сумлінного спостереження деяких глобальних патернів і того ж таки півстоліття обговорення цих спостережень [Савельєв, Шестаковський 2021: 216].

Незважаючи на протиріччя у визначені інваріантів суспільного розвитку між Р.Інглгартом і Д.Аджемоглу та Дж.Робінсоном, їх теорії мають спільні риси.

Так, Р.Інглгарт також враховував культурне розмаїття різних цивілізацій, намагався збудувати єдине концептуальне бачення історії людства, де враховував історично зумовлений культурний шлях окремих країн. У цій моделі поєднано економічний, інституційний та ціннісно-культурний виміри модернізації на трьох рівнях, а саме:

- 1) індивідуальних ресурсів, які забезпечують вибір людини;
- 2) цінностей, які визначають і мотивують вибір людини;
- 3) політичних та правових інститутів, які гарантують цей вибір [Савельєв,

Шестаковський 2021: 208].

Р.Інглгарта стверджує, що у розвинутих країнах відбувається перехід від цінностей виживання у бік цінностей самовираження, згодом ці зміни трансформують життя людей. Цінності стають каталізатором змін свідомості людей та впливають на зміни характеру їх діяльності. Тобто, за Р.Інглгартом, відбувається культурний зсув та перехід від пріоритету фізичної та економічної безпеки та підкорення груповим нормам у бік індивідуальної свободи.

Зростання добробуту й тривала відсутність війни в Європі після 1945 року стали на думку Р.Інглгарта причинами постматеріального ціннісного зсуву.

Р.Інглгарт також звертає увагу й на інші чинники, що сприяють когнітивній мобілізації індивідів: такі як технологічний розвиток, зміна комунікацій, зростання освіченості населення та зміна структури зайнятості з появою більшої кількості професій, де робітники повинні мати свободу для ухвалення власних рішень [Савельєв, Шестаковський 2021: 208].

Трансформація соціальних інститутів та політичного урядування, покращення соціально-економічних умов також є стимулами для прагнення до самореалізації. З іншого боку, за Р.Інглгартом, економічне зростання саме по собі не означає зміни політичних інститутів, у тому числі демократизації та прагнення свободи [Савельєв, Шестаковський 2021: 209].

Нові політичні інститути потребують масової підтримки та створення умов для екзистенційної безпеки для громадян, що змінює їх життєві пріоритети. Згодом зсув у мотивації громадян тисне на існуючі політичні інститути, який впливає на їх ступень відкритості та ефективності.

Таким чином, можна стверджувати, що теорія соціального розвитку Р.Інглгарта не обґрунтовує безпосереднього зв'язку між ціннісними змінами та політичним, соціальним та економічним модернізаційним розвитком держави.

Слід зазначити, що спочатку Д.Аджемоглу і Дж.Робінсон в своїй праці «Чому нації занепадають. Походження влади,

багатства і бідності» доводять, що «культура є в найкращому разі другорядним чинником для розвитку, а визначальними є радше політичні інститути» [Савельєв, Шестаковський 2021: 215].

Але вже в книзі «Вузкий коридор» демонструють протиріччя між теорією «вузького коридору» та інклюзивними інститутами. Науковці відмовляються від переваги суспільних інститутів та підкреслюють рівновагу між суспільними інститутами та культурою. Фактично вони замінили моноказуальну теорію з інститутами як головної рушійної сили суспільного розвитку на поліказуальну, де культура і суспільні інститути стали рівнозначними факторами.

Автори теорії «вузького коридору» вважають, що коридор свободи є вузьким, для його існування необхідно підтримувати баланс між громадянським суспільством та державою. Цей баланс сил постійно перебуває в динаміці, в якій одна зі сторін може змістити рівновагу на свою користь. У вузькому коридорі свободи дуже важко утриматись, бо існує ефект схилу, по якому можна легко скотитись у лапи Деспотичного Левіятана.

Висновок.

Зміст концепції Д.Аджемоглу та Д.Робінсона «вузький коридор» свідчить, що:

по-перше, ця концептуальна побудова може розглядатися як певна теоретична конструкція, що претендує на рівень нового варіанту теорії соціального розвитку;

по-друге, її структуру становлять провідні положення, що здатні інтерпретувати як статичний аспект існування соціально-політичної реальності (громадянське суспільство – держава), так й динамічний – механізм її постійного розвитку (боротьба між елітами і державою, з одного боку, та масами і громадянським суспільством, з іншого);

по-третє, евристичний потенціал цієї концепції щодо соціально-політичних досліджень може бути реалізований через таку дослідницьку стратегію:

- вибір предмета дослідження;
- обґрунтування групи змінних, яких його можуть характеризувати («перша» або «друга» за Д.Аджемоглу та Д.Робінсоном);
- визначення сукупності чинників, що призвели до його виникнення;
- визначення сукупності факторів, що впливають на його подальший розвиток;
- розгляд контексту функціонування та розвитку цього предмету дослідження – з одного боку, з позиції розбудови громадянського суспільства, а, з іншого – з позиції подальшого державотворення.

Бібліографічні посилання

- Аджемоглу, Д., Робінсон Д. (2020). *Вузкий коридор. Держави, суспільства і доля свободи*. Київ. Аджемоглу, Д., Робінсон Д. (2016). *Чому нації занепадають. Походження влади, багатства і бідності*. К.: ТОВ «НФ».
- Габермас, Ю. (2005). *Громадянство і національна ідентичність*, у: *Варта ван Стінберген (ред.), Умови громадянства: Зб. ст.* К.: Український Центр духовної культури, 49-70.
- Дарендорф, Р. (2006). *У пошуках нового устрою. Лекції на тему політики свободи у XXI столітті*. К.: Савельєв, Ю., Шестаковський, О. (2021). Людина епохи модернізації: значення теорії Рональда Інглгарта для соціальних наук. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, 206-220.

References

- Adzhemohlu, D., Robinson D. (2016). *Chomu natsii zanepadaiut. Pokhodzhennia vlady, bahatstva i bidnosti* [Why Nations Fail. The Origins of Power, Prosperity, and Poverty]. K.: TOV «NF» (in Ukrainian)
- Adzhemohlu, D., Robinson D. (2020). *Vuzkyi korydor. Derzhavy, suspilstva i dolia svobody* [The Narrow Corridor. States, Societies and the Fate of Liberty]. K.: Nash format. (in Ukrainian)
- Darendorf, R. (2006). *U poshukakh novoho ustroiu. Leksii na temu polityky svobody u KhKhI stolitti* [Looking For A New Device. Lectures on the Politics of Freedom in the 21st Century]. K. (in Ukrainian)
- Habermas, Yu. (2005). *Hromadianstvo i natsionalna identychnist* [Citizenship and National Identity], in: *Varta van Stinberhen (red.), Umovy hromadianstva: Zb. st.* K., 49-70. (in Ukrainian)
- Saveliev, Yu., Shestakovskiy, O. (2021). Liudyna epokhy modernizatsii: znachennia teorii Ronalda Inhlharta dlia sotsialnykh nauk [Man in the Age of Modernization: The Meaning of Ronald Inglehart's Theory for the Social Sciences]. *Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*, 3, 206-220 (in Ukrainian)